

- 35 Според сполучливия израз на Д. Расовски, възприет от В. Пашуто и др. автори, писали за отношенията с номадите.
- 36 По-подробно Павлов, Пл. Куманите в общество-политическия живот на средновековна България. - Истор. преглед, 1990, кн. 7, 16-26, където са дадени някои примери в това отношение.
- 37 Senga, T. Bela kiralyfi Bolgar, Halicsi es Osztrak hadjarataihoz. - Szazadok, 1988, N 1-2, 36-51.
- 38 Пашуто, В. Т. Половецкое епископство, 36-40; Князький, И. О. О половецких епископиях. - В: Социально-экономический и политический история Юго-Восточной Европы. Кишинев, 1980, 244-251, с обзор на мненията, изворите и литературата
- 39 Павлов, Пл. България, "Златната Орда" ..., 30-32.
- 40 Вж. по-подробно у Коледаров, П. Политическа география, II, 87-88, бел. 39 и в I I R, III, Вис., 1975, р. 454/ Мануил Оловол/.
- 41 Мохов, Н. А. Цит. съч. 67 с.
- 42 Кузев, Ал. Владял ли е цар Теодор Светослав ..., Цит. съч. 101-106. За градовете в "Ордата" вж. Егоров, В. Д. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. Москва, 1985, с. 75 сл.
- 43 Тихомиров, М. Н. Список русских городов дальних и ближних. - Исторические записки, 40, 1952, 240-241.
- 44 Д П И, с. 86-87.
- 45 Мохов, Н. А. Цит. съч., 68-69; Параска, П. Ф. Цит. съч., с. 79 сл.
- 46 Андреев, Й. България през втората четвърт на XIV в. Докторска дис. /машинопис/, В. Търново, 1987, с. 245-250 и посочената литература.
- 47 Д П И, с. 124. За политиката на Витовт. вж. основно Шабуйдо, Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского, Киев, 1987.
- 48 Андреев, Й. Идеята за приемствеността в българската държава през средновековието. - Трудове на БГУ "Кирил и Методий", 12, 1976, кн. 3, с. 17-35.
- 49 Стара българска литература, 3. Исторически съчинения/ съст. и ред. Ив. Божилов/. С., 1983, с. 60-61. За тълкуването на имената вж. Венедиков, Ив. Медното гъмно на прабългарите. С., 1983, 63-66.
- 50 Латински извори за българската история, III. С., 1965, 335 с. Не мога да се съглася с П. Коледаров /Политическа география, II, 43 с./, че тук ставало дума за куманските поданици на царя, дори да е имало такива.
- 51 За мястото на България в международните отношения по онова време вж. Данчева-Василева, А. България, паството и западноевропейската политика през първата половина на XIII в. - Известия на института за история, 28. С., 1985, 186-213.

ОСМАНСКОТО ЗАВОЕВАНИЕ И БЪЛГАРСКАТА МИГРАЦИЯ ВЪВ ВЛАШКО И МОЛДОВА ПРЕЗ XIV-XV ВЕК

Иван Тютюнджиев

Миграционните процеси по посока към дунавските княжества в годините на турското робство са били обект на задълбочен интерес от страна на български и румънски учени. Достатъчно е да се споменат имената на такива изследвачи като Л. Милетич, С. Романски, Д. Агура, П. Мутафчиев, С. Табаков, Хр. Гандев, Г. Нешев, С. Маслев, Н. Йорга, П. Константиновски, Ш. Шефанеску, К. Велики и др. В последните години се появили обобщаващи и конкретно насочени към проблема монографии като напр. монографията на В. Трайков и Т. Жечев¹. Публикуват се и редица проучвания, представящи дейността на български книжовници и политически дейци на територията на Влахия и Молдова². При все това, въпреки натрупания емпиричен материал и опитите за по-комплексно разглеждане на проблема, все още липсва едно аналитично изследване на миграционните движения, сполучливо периодизирани, с конкретни наблюдения върху причините и следствията от тези процеси за българските земи и дунавските княжества. Тази констатация с особена сила важи за началния период на миграцията - XIV-XV в.

При опитите да се проследи движението на българи на север от Дунав през XIV-XV век, свързано с османското завоевание, изследвачите отчитат липсата на достатъчен изворов материал и се задоволяват с констатации от най-общ характер. Подобен подход води до твърдения /на В. Трайков/, че "точният брой на българите на север от Дунав не може да се определи, но е значителен", че "налагането на чуждата османска власт води до жестока дискриминация и за да се спаси от беззаконията и феодалния гнет, значителна част от населението се изтегля към планините или търси спасение във от страната, главно на север от Дунав"³. В същото време румънският литературен историк Г. Михайла твърди, че за масова миграция през XIV и първата половина на XV в. не може да се говори. Според него известни били имената само на няколко български книжовници, работили в манастирите на Влахия и Молдова в този период⁴.

Становищата очевидно са крайни и не отразяват адекватно историческата ситуация. Изказаното от В. Трайков разбиране, споделяно и от други автори, по същество обобщава една отдавна известна и научно

оборена теза в българската историография, представяла османското завоевание като разрушителна стихия, превърнала в пустиня редица райони на Балканите и съответно в България. Местното население било принудено да напусне родината си; подгонено от нашественика, избивано и отвлечано в робство, то емигрирало в съседните страни. Българите напускали плодородните полета и се изселвали в планините, а на тяхно място идвали завоевателите. Градовете били изцяло обезбългарени⁵. Това абсолютизиране на последствията от османското завоевание отговаря на някои от становищата, развивани в миналото от турската историография, за пълното потурчване на някои райони и особено на градовете като резултат от миграцията на българското население и колонизацията от османите⁶. Оттук до прословутата постановка на И. Х. Узунчаршлъ за "спасителната роля" на завоеването за балканското население и "цивилизаторското" му значение⁷ не е много далеч.

Изследванията на редица балкански учени, в това число и български, по безспорен начин доказват, че по време на завоеването и непосредствено след него няма глобално изместване на завареното население. Що се отнася до градското християнско население по брой то се запазило преобладаващо над мюсюлманското⁸. Тезите за катастрофални опустошения, обезлюдяване и миграция на Балканите се оказват опровергани.

При анализ на голяма част от румънската историческа литература, посветена на българо-румънските връзки и отношения през XV-XVIII в., могат да се очертаят най-общо две тенденции. Една група автори /по-голямата/ отчитат резултатите от българското етническо и културно присъствие през XV-XVIII в. в днешните румънски територии и плодотворното влияние върху обществено-политическия, стопанския и културния живот, което оказват преселниците от България⁹. Друга група са склонни да подценяват ролята на българските заселници във Влашко, Молдова и Трансилвания и въобще ролята на "българския фактор" и неговата културноисторическа мисия¹⁰. Част от аргументите на тези изследвачи са свързани със слабо документираното конкретно българско етническо присъствие отвъд Дунав през XIV и първата половина на XV в.

Състоянието на историографските проучвания прави очевидна необходимостта да се разкрие реалната картина на преселенията на българи /в това число и в дунавските княжества/ във връзка с османското завоевание, т.е. от средата на XIV в. /когато са първите набези в българските земи /до средата на XV в. / кръстоносните походи от 1443/1444 г., когато са засвидетелствани големи изселнически вълни от България към Влашко/. В тази разработка ще направим опит да оце-

ним мащабите на миграционните процеси, като отчитаме характера на политическата ситуация на Балканите и в България, политическия статут на българските земи в края на XIV и първите десетилетия на XV в. Под внимание вземаме посоките, мащабите и особеностите на турското завоевание. Стремехът е да се види прякото отражение на завоеването върху миграцията, а не изобщо да се посочат всички известни случаи на напускане на страната от българско население през разглеждания период. В този смисъл се поставят и разглеждат редица случаи на български поселения на територията на дунавските княжества, които в досегашните изследвания се обвързват с турското завоевание или се разглеждат като следствие от него.

Известно е, че по редица причини от културно-исторически и географски характер отвъддунавските земи привличат българите. Наличната славянска топонимия тук доказва присъствието на българско население от славянската група. В условията на българска политическа власт през средновековието, то не се поддава на бърза и лесна асимилация¹¹. През XIV в. контактите между земите отвъд Дунав и българската държава били улеснени от редица обстоятелства. Някои извори показват, че държавнополитическите структури в дунавските княжества били изградени по подобие на структурите в България¹². Това е обяснимо, като се има предвид, че търновската царска фамилия на Иван-Александър била сродена с влашкото воеводство. Самият цар Иван-Александър имал за своя първа съпруга дъщерята на влашкия господар Йоан Александър Басараб-Теодора. Синът на цар Иван-Александър Срацимир, владетелят на Видинското царство, бил женен за Ана, дъщеря на воеводата Николае Александру. Друг син на Иван-Александър - Иван Асен - също бил женен за влашка принцеса¹³. Силен бил авторитетът на българската църква в дунавските княжества. Доказателства за това намираме в писмата на уgroвлахийския митрополит Антим до търновския патриарх Евтимий. Устройство на цялостния културно-духовен живот на Влахия и Молдова било като в България¹⁴. Всичко това обяснява наличието на сведения за времето от втората половина на XIV до първите десетилетия на XV в. за българи, напуснали пределите на страната и свързали съдбата си с Влашко и Молдова. Така например през 1365 г. видинският митрополит Даниил заедно с Никодим Тисмански /основателя на влашките манастири Водница и Тисмана/, напуска Видинската митрополия и емигрира във Влашко¹⁵. Подобен е случаят с книжовниците Григорий Намблак, монах Киприян и др., развили широка дейност в молдовските манастири¹⁶.

Движение на българско население към Влахия има и през 1369 г., когато влашкият владетел Влайку преминал Дунав, завзел Видин и пре-

местил насилствено част от местните българи на отвъдния бряг на реката 17.

През целия XIV в. български католици/покатоличени през 1365 г., когато унгарците превземат Видинското царство/ от северозападните краища на България преминават на север от Дунав, преследвани от православното духовенство. Някои от тях достигат и се настаняват в Кур-та де Арджил, други в Къмпу Луинг, а трети в северноизточна Олтения, край манастира "Говора" 18.

От штираната кореспонденция между Патриарх Евтимий и митрополит Антим научаваме, че недоволните от българския патриарх отивали в съседното влашко княжество, за да получат помощта на тамошните свещеници за сключването на желаните от тях бракове 19.

В посочените примери обаче турското завоевание само по себе си не е причина за напускането на България и установяването на територията на дунавските княжества. От една страна, посещението и дейността на видни духовници и книжовци дейно може да се разглежда като една позната практика за източното православие от епохата на средновековието. На тази дейност, свързана с полагането основите на влахо-молдавската книжнина и култура, може да се гледа и като на продължение на съществуващата от векове българска културна традиция в този район. От друга страна, както личи от описаните по горе примери, дори масовите преселвания не могат непременно да се свържат с някакъв миграционен процес, предизвикан от турското завоевание. Непо-повече - тази констатация може да се отнесе и към поселенията на българи, които се откриват на територията на Молдова и които досега се разглеждат като резултат, пряк или опосредствен, от турското завоевание. Така например някои автори разглеждат едно от най-документирани преселения на българи на север от Дунав - българската група, пристигнала в Брашов през 1392 г., като следствие от събитията, свързани с турското нашествие 20. Те дори констатирали, че това дало за бежанци от столицата Търново и неговата област 21. Действително в един ръкопис е посочена причината за напускането на българите по тези места - голям глад. Но дали гладът може да се свърже с турците, е трудно да се каже. Ако беше така, летописците едва ли биха препоръчили да го отбеляжат. Така например, постраха Иван Странимир, когато рисува дълбокопокръстената картина на властията, споделил християните след злополучната за тях битка при Марица (1371 г.) 22. Възможно е гладът в случая да е резултат на природно бедствие и неплодородна година, явление, така често срещано в средновековието.

Интересно е да се отбележи, че ако на тези първи български заселения в Брашов не е известна социалната принадлежност и занятие /от изворите се разбира, че те участвали при строежа на една църква/, то за пристигналите тук по-късно българи /XV в./ е ясно, че са се занимавали с търговия 23. Възможно е географското положение на Брашов и значението му на търговски център да са били привлекателни за българите от вътрешността на страната. Търговията с този град е една от традиционните посоки, към които се насочвали българите през късното средновековие, и това личи още от една грамота на цар Иван Странимир 23. Впрочем още Н. Йорга отбелязва, че ако българите, пристигнали в Брашов през 1392 г., са бягали от турците, това не изглежда логично като обяснение: защо не са търсели убежище във Влашко? 24 Към това може да се добави, че такива убежища представляват и все още свободните към този момент български територии.

Български поселения съществуват и на територията на Молдова. За наличието на пет от тях научаваме от молдовските летописи от XV в. За тези селища също няма сигурен отговор на въпроса кога, как и по какви причини са се оказали в землището на Молдова. П. Бойчева е склонна да ги разглежда като селища на бежанци от "времето на османското завоевание" и след разгрома на Константи и Фружии 25. Според Й. Иванов те биха могли да бъдат и трайни местоживелища на българи, обитавали този район още от епохата на средновековието 26. Тази теза ни се струва по-приемлива особено като се имат предвид проучванията на Ю. Венелин, археологическите находки, сведенията на хронистите Г. Урик и М. Костин от XVII в., показващи, че славяноезичното население в Молдова е народностно обвързано с населението на Второто българско царство 27.

Турското завоевание протичало с различна интензивност, сила и посока през периода от средата на XIV до първите десетилетия на XV в. Това естествено дало отражение и върху миграционните процеси, свързани с него.

Първите по-зпа тип набези в българските земи били осъществени от селджукиите турци под предводителството на смърненския владетел Умур бег. През годините 1343, 1344 и 1345 в качеството си на съюзници на претендента за наригвалски престол Йоан Кантакузин те нападнали югобългарските земи като достигнали на север чак до областите на гр. Ямбол. Властите на Умур бег не възпамерили да отсидат трайно тук и след като разорили областта и отвлели много, де-ли я доня в робство и стада домашен добитък като плячка, се оттеглили в Мала Азия 28.

По същия начин наскоро след това действали и османските турци. По сведения на Йоан Кантакузин, през 1346 г. в робство били отвеждани селяни, жени и деца²⁹. Турският хронист Сеадедин съобщава, че при превземането на Чорлу османските войски се сдобили с богата плячка и взели в плен чудно хубави момчета и момичета³⁰.

Съществена промяна настъпва след 1371 г., когато османците започват непосредствено завладяване на българска държавна територия³¹. Сведенията за отвлечане в робство и преселване с малки изключения почти липсват чак до средата на XV в. При изключенията могат да се посочат събитията в Търново през 1394 г. и едно преселване, извършено от принц Муса в периода на междусобиците 1402-1413 г. В първия случай от "Похвално слово за патриарх Евтимий" от Григорий Намблак научаваме, че немного след падането на Търново част от жителите му и самият патриарх били насилствено изселени от бившата столица³². Както изглежда, тази мярка на турския управител на града е била предизвикана от някакъв бунт срещу властта, към този бунт имал отношение и самият търновски патриарх.

За изселването на българи от принц Муса научаваме от една приписка към сръбска хроника. Събитието тук се споменава в контекста на борбите между синовете на Балзид за бащиния престол. За тях пък научаваме повече подробности от данните на българската анонимна хроника от XV в.³³

От по-особен интерес с оглед на разглеждания тук проблем е изселването на българи към Влахия в края на XIV в.

През 1391 г. гр. Силистра бил във владение на влашкия воевода Мирчо I Старият. През лятото на същата година султан Балзид I се явил пред стените на града и го обсадил. Мирчо не можал да организира отбраната му и предоставил това на неговите български граждани. Те обаче предпочели да го предадат на турците, като за това им било обещано безпрепятствено да се изселят. Според т. нар. Глодарева хроника част от населението било отведено насилно отвъд Дунав от изтеглящите се влашки войски. Друг извор - Леуноклавий, съобщава пък, че местното население искало да се пресели в земи, до които се стигало по сухо и които изглеждали по-защитени³⁴. Очевидно в случая става дума за все още свободните територии на Търновското или Видинското царство. Този момент е особено важен при изясняване на проблема за миграцията на българското население, предизвикана от турското завоевание. Той показва модела на поведение в такава ситуация, а именно преселване в свободни български територии, когато за това има възможност.

В началото на XV в. на няколко пъти населението на Северна България е принудено частично да емигрира отвъд Дунав. След периода на междусобиците в османската държава /1402-1413/ през 1416 г. турците предприемат поход срещу Влахия, като вероятно принуждават и българи да напуснат страната. През 1425 г. влашкият воевода Дан II отново превзема временно Силистра и преселва част от населението. Пристигналите османски войски предизвикват ново движение на българско население към северния Дунавски бряг³⁵.

С цитираните известия на практика се изчерпва почти цялата информация, която имаме за преселнически движения по време на османското завоевание на българските земи. Следващите най-ранни данни за масово изселване на българи към дунавските княжества датират от 1444 г. Валеран дьо Ваврен ни съобщава, че след неуспешната за кръстоносните битка при Варна 20000 българи, които активно подкрепяли кръстоносците, били принудени да напуснат страната и да се преселят във Влашко³⁶. От този период крупни изселнически вълни има и към Цариград³⁷.

Изследването на документалните източници по безспорен начин доказва, че от средата на XIV до средата на XV в. миграцията на българи към съседни страни /в това число и дунавските княжества/ е сравнително слаба³⁸. В етапа, предхождащ усвояването на българска държавна територия, т.е. до 1371 г., и белязан от спорадични грабителски походи в българските предели, местното население било насилствено отвлечано в робство. В следващия период, от 1371 г. насетне и чак до средата на XV в., миграция има само в онези райони на преки военни сблъсъци или свързани с постоянно присъствие на османски военни части /стратегическите пътища в районите на придвижване на войската/.

Възниква въпросът защо миграцията на българското население към Влахия и Молдова е сравнително слаба и да ли това може да се обясни само с липсата на достатъчна изворова база? Отговорът на този въпрос отвежда към необходимостта от изясняване на характера на османското завоевание и политическия статут на българските земи в края на XIV и началото на XV в.

Един недостатъчно проучен проблем на българската, а и на балканската историография, е въпросът свързан с методиката за усвояване на политическо пространство от османските турци. От по-обстойно разглеждане се нуждаят и усилията на османската власт да разшири социалните си опори сред поробеното немюсюлманско население в европейските провинции.

Обикновено завладяването на нови територии и установяването на османската власт се свързва с термина васалитет. При това този

васалитет се тълкува като че ли изцяло в неговото класическо значение. Практиката на самото завоевание обаче показва сериозно отклонение от тази схема. Методиката, използвана от османите при покоряването на нови земи, предполага не премахването изведнъж, а постепенното ограничаване правата на местните феодали, особено в по-отдалечените територии. Показателни в това отношение са примерите с Иван Шлиман, бан Янука, Иван Срацимир, Патриарх Евтимий, въвеждането на институцията на християните спахии и пр.³⁹ С други думи, турският васалитет презирира повече права /макар и последователно ограничавани/ и е по-скоро форма на съюз, понякога скрепен и с конкретен договор, т.е. става дума не за васалитет в неговия класически смисъл, а за ограничен суверенитет. Такъв модел на покоряване, приложен в българските земи, не може да предизвика масова миграция в края на XIV и началото на XV в. Миграционни движения, разбира се, са възможни като пряк или косвен резултат от завоеването, но когато са налице свободни български територии естествено е населението да потърси сигурност в тях. Посоченият пример с населението на Силистра през 1391 г. е показателен в това отношение. Още повече че, както показват някои последни проучвания, падането на Бидинска България не може да се постави в 1396 г., а едва в първите десетилетия на XV в.⁴⁰

Вече показахме, че в литературата, посветена на миграционните процеси от разглеждания период, завоеването често се третира като разрушителна вълна, прокудила населението от родните места. Към аргументите, опровергаващи това становище, могат да се прибавят и нови. Самото завоевание не е еднократен акт, а процес, продължил повече от столетие за Балканите. При това то не обхваща изведнъж цялата етническа територия на завладяваната страна. Ето защо са напълно възможни и обясними вътрешните миграции. Съпротивата срещу завоевателите също не се води в цялата етническа територия и затова нямаме сведения за разрушени градове. Освен това полуномадският начин на живот на османите, както и фактът, че те са малцинство на Балканите, не предполага прокуждане на производителното местно население от неговите местоживелища. Тъжко напротив, към районите на големите градски центрове били съсредоточвани изселници от други области, като им били предоставяни известни привилегии срещу задължението да обслужват тези градове.⁴¹

Но на последно място трябва да се отбележи и данъчната политика в новозавоюваните територии. В малата историография е научно доказана една висока норма на експлоатация за периода XVI-XVIII век. Но дали тя е валидна за началния етап от завоеването? Нужно е да

се припомним, че османската държава се изгражда в хода на самото завоевание. Това поне през първите десетилетия предполага отсъствието на голям бюрократичен апарат и съответно нуждата от неговото издържане. Ето защо до окончателното оформяне институциите на Османската държава задълженията на балканското, и в частност на българското население, са били свързани почти изключително с издръжката на армията. Това едва ли е било непосилна данъчна тежест, като се имат предвид широките данъчни задължения на българския селянин в собствената му държава през средновековието. Следователно данъчната политика на завоевателя поне през XIV и първата половина на XV в. не може да предизвика миграция, примери за каквато във връзка с данъчния произвол има от по-късните столетия.

Един немаловажен въпрос с оглед на темата, която тук се поставя, е и въпросът за религиозната политика на завоевателя. Нямаме изворови данни, че в този начален период ислямът в покорените земи е налаган със сила и ятаган. Разбира се, не можем да говорим и за пълна религиозна толерантност. Сведенията за отвлечане в робство през 40-те години на XIV в. говорят и за промяна на религията. И все пак нека да припомним, че хиляди българи католици напускат страната и търсят убежище отвъд Дунав. За подобно преследване на верска основа от страна на завоевателите за този период данни няма. Напротив — още през 1354 г. Григорий Палама, който щяла година се намирал в турски плен в едно послание до своята църква в Солун описва сравнително благополучното съществуване на християните под османска власт.⁴² И. Ф. Майендорф изтъква, че към средата на XV в. основната маса от населението на Балканите вече започнала да свиква с необходимостта да живее под османска власт. Важно е да се знае, че голяма част от войниците, съставляващи войската на Мехмед Завоевател, били християни от завоеваните от империята територии.⁴³ За покореното население и дори за част от свободноробещите в Константинопол идеята за сключването на уния със Запада и получаването на помощ срещу турните предизвиквала съмнение и неодобрение. Те предпочитали да запазят православната вяра, макар и в условията на чуждата османска власт.

Анализът на известните ни извори и съчинения, свързани с разглежданата тук тема, довежда до заключението, че от средата на XIV до края на XV в. няма политически и социално-икономически условия, стимулиращи широки миграционни процеси на българското население към дунавските княжества. Присъствието на българи там може да се свърже с тяхното традиционно местоживение или честопробиване в големите духовни центрове на Влахия и Молдова. По-масово преселване на бълг.

гаря през този период има в края на XIV и първите десетилетия на XV в., но и те са спорадични и свързани с големи военни сблъсъци около важни градски центрове /напр. Силистра/. За крупни изселнически вълни може да се говори за времето след кръстоносните походи от 1443/1444 г. и последвалите векове, когато настъпват съществени изменения в социално-политическия статус на българите.

Б Е Л Е Ж К И

- 1 Трайков, В., Жечев, Н. Българската емиграция в Румъния XIV век-1878. С., 1986, с. 11-16 (с пълна библиография по проблема).
- 2 Русев, П., Давидов, А. Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература. С., 1966, с. 16-20; Бойчева, П. За някои аспекти на църковно-културните отношения между Видинското царство и Угровлахия от 1365 до 1370 г. - В: *Studia balcanica* 14, Проблеми на балканската история и култура. - С., 1979, с. 41-48.
- 3 Трайков, В., Жечев, Н. Цит. съч., с. 5, 24.
- 4 Изказване по време на международния симпозиум Търновска книжовна школа. В. Търново, 1989 г.
- 5 Критика на тая теза вж. у Тодоров, Н. По някои въпроси на балканския град през XV-XVII в., - ИПр., 1962, 1, с. 32-37.
- 6 Пак там, с. 34.
- 7 По-подробно вж. у Мутафчиева и Димитров, С. Бележки върху "Османска история" от И. Х. Узунчаршъль и Е. З. Карал. - ИПр., 1963, 89-95.
- 8 Пляков, З. За демографския облик на българския град през XV - средата на XVII в. - ИПр, 1968, 5. Димитров, С. За приемствеността в развитието на балканските градове през XV-XVI век. - Балканистика, 2 С., 1987, 5-17. Същият. Генезисът на градската мюсюлманска рая в България и на Балканите. - В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. България през XV-XIX век., С., 1989, с. 18-33.
- 9 Преглед на тези автори и по-важни техни трудове вж. у Трайков, В., Жечев, Н. Цит. съч., с. 8, 13-14.
- 10 За тях вж. П. Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава, II, С., 1989: с. 65-121.
- 11 Нешев, Г. Търновската културна традиция и влахо-молдавските земи. - В: Търновска книжовна школа, 4, С., 1985, 379-388.
- 12 Кантемир, Д. Описание Молдавии. Кишинев, 1973. Цитира се по Лазаров, Ив., Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов. Документи за политическата история на средновековна България, В. Търново, 1989, с. 131-139.

- 13 Божилков, Ив. Фамилията Асеновци /1186-1460/ генеалогия и просопография. С., 1985, с. 149-214. Андреев, Й. България през втората четвърт на XIV в. /Цар Иван Асен IV - синът на цар Иван Александър/, В. Търново, 1987, с. 144-230.
- 14 Бойчева, П. Цит. съч. с. 41-48.
- 15 Гюзелев, В. Учители, скриптори, библиотеки и знания в България. С., 1985, с. 89-90. Lazarescu, E. Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească (până în 1385)-RSI, XI, 1965.
- 16 Русев, П., Давидов, А. Цит. съч. Велики, К. Емигриране на българи във Влахия, Молдова и Трансилвания от края на XIV до средата на XVI в. - ИПр., 1967, 5, с. 80-81.
- 17 Велики, К. Цит. съч., с. 80. Божилков, Ив. Цит. съч., с. 208, бел. 45.
- 18 Пак там, с. 81.
- 19 Kaluzniacki, E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901, p. 241.
- 20 Подробно за това вж. у Маслев, С. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI-XVII в. С., 1991, с. 27-33.
- 21 Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. II, С., 1978, с. 185-186.
- 22 Маслев, С. Цит. съч., с. 33.
- 23 Петров, П., В. Гюзелев. Цит. съч., с. 284.
- 24 Iorga, N. Bragovul și Românii. Scrisori și Lămuriri. București, 1905, 311-312.
- 25 Бойчева, П. Молдовските хроники от XV-XVI в. за българи на Сирет. *Studia balcanica* 17, С., 1983, с. 39-44.
- 26 Иванов, Й. Българите в Македония. С., 1917 /1986, II/, с. 35.
- 27 Нешев, Г. Цит. съч. с. 379-387. Същият. Българско културно влияние във Влахо-Молдавските земи през късното Средновековие /XV-XVIII в./. - Старобългаристика, V, 1981, 2, с. 94-95. Вж. също така и работата на Пл. Павлов в този сборник.
- 28 История на град Ямбол, С., 1976, с. 59.
- 29 ГИБИ, т. X, С., 1980, с. 273 и дл.
- 30 Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България, 2, 1978, 189-191 /"Удивителните събития" от Хосеип/.
- 31 Подробно за това у Тютюнджиев, Ив., Пл. Павлов. Падането на България под османска власт /Проблеми на периодизацията/. - Военно-исторически сборник, 1988, 4, с. 3-17.
- 32 Данчев, Г., И. Дончева-Панайотова. Търновска книжовна школа /антология/. В. Търново, 1987, с. 111-133.

- 33 Тютюнджиев, Ив. Българската анонимна хроника от XV в. и политическите събития в България в периода 1354-1413 г., В. Търново, 1989, с. 212-220. /канд. дисерт./. Стоянови, Л., Стари сръпски родослови и летописи. Сборник за история, език и книжовност, кн. 16, 1827, с. 224.
- 34 Мутафчиев, П. Съдбините на средновековния Дръстър. - В: Избрани произведения, II, с. 99-102.
- 35 Кузев, Ал. Принос към историята на средновековните крепости по Долния Дунав. и Изв. на Нар. музей Варна, V, /XX/. Варна, 1969, с. 143.
- 36 Цветкова, Б. Френски пътеписи за Балканите XV-XVIII в. Състав. и ред., С., 1975, с. 66-68.
- 37 Гюзелев, В. Николай Кузански за събитията в България през 1454 г. ИПр., 1986, 1, с. 49.
- 38 Обратното твърди К. Велики, но не привежда аргументи. Според него "Преминаването на българите на север от Дунав започна едновременно със завладяването на България от турците, когато емигрирането било по-силно. Постепенно процесът придобил по-бавен темп с изключение на периодите, когато е имало въстания или чужди експедиции на юг от Дунав". Велики, К. Ист. съч. с. 80-81.
- 39 По-подробно за методите на завоевание вж. Тютюнджиев, Ив., Пл. Павлов. Ист. съч., с. 12-13. Също и Матанов, Хр., Р. Михнева. От Галиполи до Лепанто. С., 1988, с. 11-188.
- 40 Тютюнджиев, Ив., Пл. Павлов. Османските турци и краят на Средновековна България, В. Търново, 1991.
- 41 Грозданова, Е. Промени в поселищната мрежа и демографския облик на Елховския край през XV-XVIII в., - ИПр., 1979, 6, с. 108-112.
- 42 Гюзелев, В. Николай Кузански ..., с. 49.
- 43 Мейендорф, И. Ф. Флорентинският собор: Причини историческа неудача. - В: Византийски вестник, 52, 1991, с. 97, бел. 37.
- 43 Пак там, с. 97.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА УЧАСТИЕТО НА СРЕДНОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В ЦЪРКОВНО-ПОЛИТИЧЕСКИ ЖИВОТ НА МОЛДОВА ПРЕЗ XV-XVI В.

Павлина Бойчева

Ако разпространението на среднобългарската литература извън България след края на XIV в. се разгледа в сравнителен аспект, може да се види, че по отношение на Сърбия и Русия Молдова заема водещо място. Тази разлика в степента на проникване на среднобългарските ръкописи в полза на Молдовското княжество се откроява значително благодарение на редица нови разработки, които се появяват в медиевистиката през последните три десетилетия. Без да се ангажираме с нелеката задача да ги представим тук, ще отбележим само най-общо, че са налице достатъчно доказателства в полза на идеята, че през XV и XVI в. среднобългарската култура се оказва в ролята на активен участник в политическия и духовния живот на Молдовското княжество.

Според възможностите на едно кратко изложение ще се опитаме да представим нашето виждане за българското присъствие в Молдова, което се наблюдава в две основни насоки: 1. Като модел при изграждане и устройване на институциите на източното православие и 2. Като идейна програма в културно-политическия живот на младото княжество.

Още в началото трябва да кажем, че ранната история на княжеството поставя цял кръг от проблеми, в които може да се търси обяснение и за състоянието на източното православие¹. Тук само ще отбележим, че сложната политическа обстановка, в която се оказва Молдова заради съседството си с унгария, Полша и Литва се отразява твърде неблагоприятно върху развитието на молдовската църква. Получава се така, че в политиката на местните воеводи дейността на католическата църква в княжеството идва като резултат от усилията им за запазване териториалната цялост на Молдова. Навярно по тази причина, както сочат авторите на "История на румънската църква", в началото на XV в. в княжеството имало само няколко дървени църкви и един - два манастира². По за тяхната дейност не са запазени никакви свидетелства.

В такова положение заварва молдовската църква Александър Добрий в началото на XV в., когато поема управлението на княжеството.